

mutatja meg, jelezve így tulajdonképpen azt is, hogy az emlékezet megőrzése (vagy még inkább »alapítása«) egyedül a nyelv teljesítményeként valósulhat meg.¹² Ha nem is teljesen szabatosan fogalmazva, de talán még leginkább ezt nevezhetnénk „a falu poétikájának”.

S azt messzemenőig tekintetbe véve, hogy a művészetközi analógiákkal érdemes csínján bánni, hadd hozzak óvatosan szóba két olyan koncepciót és gyakorlatot, amelyek figyelemre méltóak lehetnek a „falupoétika” mibenléte és továbbgondolhatósága szempontjából. Az egyik Bukta Imre művészete, a másik a Darvas Benedek – Pintér Béla szerzőpáros *Parasztopera* (2002) című színpadi projektje. Bukta Imrének az 1970-es évek közepétől kibontakozó táj- és viselkedésművészeti akciói, performanszai, illetve montázsos-kollázsos alkotásai a 20. század végi magyar falu életmódjának, kultúrájának és tárgyi világának eklektikus romhalmazából¹³ építkeznek. Abban a korszakban, amikor a disznó, a tehén, a ló, az aprójszág, a szalma- és szénakazal, a kukoricagóré, a szecskavágó, a trágyadomb és a ganéj, valamint a vetőgépsúlyok, a székér- és gépalkatrészek, a vaslemezek és rugódarabok, a vihar- és pufajkakabát, a kék cájg és a fekete gumicsizma még használatban voltak, de már elkezdtek az enyészet részévé válni. A *Parasztopera* az erdélyi népdalagyomány archívumát nyitja fel, miközben elmesél egy kortárs történetet. Az operaszerkezet, a barokk csembalózene kalotaszegi népdalokkal és rockmusicallal, a parasztsballada, a falusi életvilág westernromantikával ötvöződik. S valahogyan ebben a szatirikus, illetve pastiche-os, parodisztikus kavalkádban ott van a kortárs falu mint megszűnőben lévő színtér, hang és mozdulat. Talán inkább ott van, mint a kortárs magyar irodalomban.

12 Uo., 90.

13 Vö. BÁN András – NOVOTNY Tihamér, *Bukta Imre, Új Művészet*, Budapest, 1998, 9.

Szilágyi Zsófia

„[...] MENINGÉLT TOVÁBBSÁG, NÉPIES IRÁNYBAN”

Mi az a „móriczi hagyomány”?

Móricz Zsigmond 1933-ban, a Nyugatban emlékezett vissza rá, milyen volt az első, meghatározó találkozása a faluval. Bár abban a lapban szólalt meg, amely felfedezte őt, és amely a „parasztíró” imázsának kialakulásában komoly szerepet játszott, nem a gyermekkori eszméléséről írt, nem önmaga eredendő faluhoz kötődését bizonygatta. Ellenkezőleg, a távolságot hangsúlyozta, utalva arra az emelkedéstörténetre, amelynek főszereplője nem ő, hanem az édesapja, Móricz Bálint volt:

Igaz, magam a nép gyermeke vagyok, édesapám valóságos parasztyerek volt, de a gyermekei kedvéért már házasságakor felhúzza a nadrágot, és egész élete más körbe került. Ő már, mikor én néztem élő figyelemmel, nem volt többé sem földműves, sem falusi, mert óriási nagy utat tett meg az autodidaxis terén, s valóban egyenrangú volt, legalább életfelfogásban, anyám tanártestvérével s rokonaival. Így én magától a falutól és a néptől elszakadtam már kisgyerek koromban, inkább csak az édesanyám nosztalgiaja ültetődött át belém, hogy falura vágyjak.¹

Ez az idézet is mutatja: Móricznak íróként szüksége volt ugyan a paraszti eredetre (nem véletlenül mondta állítólag az egyik testvére az *Életem regénye* lapban megjelent folytatásait olvasva: „Érdekes, a te apád paraszt volt, az enyém iparos”²), a faluképe azonban sokkal inkább mások történeteiből formálódott meg, mintsem személyes tapasztalatokból. A „mások” legalább annyira írók voltak, mint a saját rokonai, elsősorban az édesanyja – nosztalgiát, vágyat, imádatot alakítottak ki benne, és így érkezett meg aztán ténylegesen is a magyar faluba, fiatal felnőtt korában, a pályakezdés nehézségeivel küzdve, népköltési gyűjtőként:

1 MÓRICZ Zsigmond, *Népköltés gyűjtői* = Uő, *Tanulmányok*, I., Szépirodalmi, Budapest, 1978, 756.

2 MÓRICZ Virág, *Tíz év*, II., Szépirodalmi, Budapest, 1981, 162–163.

Én faluimádatall mentem a falura.

Ezt az imádatot a népnemzeti iskola iktatta belém. Az az iskola, amelynek Petőfi, Arany, Tompa, Erdélyi János voltak a megindítói. Hogy a költők miként énekeltek a faluról, s milyen aranyve-rőfényes atmoszférát teremtettek körülötte, azt tudjuk.³

A szembesülés drámai volt, az olvasott és hallott történetekből kialakult falukép levált mindarról, amit személyesen tapasztalt – ezúttal elsősorban azért idézem föl mindezt, hogy jelezzem, Móricz maga is szembenézett a faluról folytatott beszéd irodalmi hagyományával, azon keresztül és ahhoz képest szólalt meg. Fellépésekor fontos volt számára a parasztíróimázs, miközben íróvá avatásának azért is örült, mert érezte az esélyt az értelmiségi rétegben való végleges megkapaszkodásra, tehát arra, hogy soha többé ne kelljen szegényként, paraszti sorban élnie (bár a parasztságból voltaképpen apja kivezette az egész családját).⁴ Móricz ugyanis – és ezt nem lehet elégszer hangsúlyozni –, miközben a „móriczi hagyomány” kifejezés szinte minden ma megjelenő, szegénységet, elesettséget, nyomort tematizáló műről született kritikában felbukkan, személyében, íróként éppen a társadalmi emelkedés egyik legfényesebb példája. És ezt nem csak azért lenne érdemes tartani, mert előszeretettel mossuk össze egy alkotó személyes életútját a hősei sorsával, illetve a faluhoz való viszonyát a műveiből kiolvasható faluképpel: az sem szerencsés, ha egyenlőségjelet teszünk a falu, illetve a nyomor, a szegénység közé, mindezt egy lendülettel söpörve össze a „móriczi hagyomány” címke alá. Hiszen ha csak a pályakezdő Móricz műveire gondolunk, eszünkbe kellene jutnia a falu rétegzettségének; annak, hogy a jelentős anyagi különbségek és az ezekből adódó konfliktusok is a falu életéhez tartoznak, ahogy erről például a *Judith és Eszter* című novellában olvashatunk. Ha pedig arra vagyunk kíváncsiak, hogyan számol le Móricz a falusi idill illúziójával, nem a sokat emlegetett regényeiben találjuk meg a legerőteljesebb szembeállítást az elképzelt

3 MÓRICZ Zsigmond, *I. m.*, 757.

4 A pályakezdés, a származással való küzdelem hasonló ambivalenciájáról beszélt Grecsó Krisztián 2006-ban, harmincévesen egy, a mostani kérdésfeltevés szempontjából igen tanulságos című interjúban: „Ezeket a falu világából hozott verseket kezdték el tőlem közölni, miközben én nagy bátran azt nyilatkoztattam, hogy a gyökerekkel, a származással nem foglalkozom. Őszintén szólva legaktívabban a kánónba kerülés vágya vezetett, és ha ezt találták bennem érdekesnek, akkor ezt írtam.” *„Nem fogom egész életemben a falumitost építgetni”* = KÁROLYI Csaba, *Mindig más történik. 25 irodalmi beszélgetés*, Kalligram, Pozsony, 2015, 117.

és a „valóságos” falu közt,⁵ hanem például a később saját maga által is kudarcnak minősített *Betyár*-ban. A „valóságost” nem csak azért tettem időzjelbe, mert ez a „valóság” is egy regény fikciójában épül fel, de azért is, mert a jelenet a végletekig kiélezett, erősen hatásvadász. Mindenesetre amikor Szörnyű Jóska betör a kastélyba, és ott puskával a kezében kioktatja a vacsorázó urakat, a legkevésbé sem a tisztos szegénységéről vagy a boldog faluról olvashatunk:

Ne dicsérje maga nekem a falusi életet. Azt én jobban tudom, mi az... Tanulják meg, hogy falun is csak az a jó ember, akinek van valamije... Akinek nincs, az rossz ember, az tolvaj ember, az gyilkos ember... Nem azért, mert a szívébe van a rosszaság, hanem azért, mert éhes... Hát én is rossz vagyok, mer nekem muszáj rossznak lenni... mer nem akarok elrohadni a kutya szegénységbe, nem fogok egész életembe ciberelevesen kínlódni, és megvan... Maguk élnek a rántott csirkén, azt elhiszem, hogy szeretik hallani, mikor a papok azt prédikálják, hogy ez a föld a siralom völgye... Így el lehet ezt a siralmat viselni, terített asztal mellett, nem kívánják, hogy változzon a világ... De nekem ez nem világ... Az én szegénységembe maga se így nézne ki, hanem már régen elpusztult volna a tüdőbetegségbe, ha úgy kellene nevelni a gyereket, hogy soha egy csupor tejet nem lát, ha az ura megszakítja is magát a dologba...⁶

De aligha a *Betyár* az a regény, amelyre a kritikusok gondolnak, amikor egy-egy kortárs író kapcsán a „móriczi hagyományt” emlegetik – bár

5 Háy János eredetileg az Élet és Irodalomban megjelent, nagy port felvert *Az asszimiláns* című esszéjében is megjelenik – metsző ironiával – a „pestiek” által elképzelt, egzotikus, az irodalmi emlékek, az iskolai énekórák és a hagyományörzés létrehozta „roncsokból” összetakolt falukép: „Ne szegyeidd, mondja egy haverom, hisz annyira érdekes a te múltad, nem szokványosak a szüleid meg a nagyszüleid, mint az enyéim, hisz nálunk mindenki ügyvéd, amíg a szem ellát a múltba, s nekem persze egyik sem az, meg persze az én szemem nem is lát annyira a múltba, mint az övé. Nem szokványosak, mondja, s hirtelen érdekes lesz a múltam. Elmeséli mindenkinek, hogy gyerekként egész nap a földeken, budi az udvaron, fürdőszoba nincs, lefesti azt a jelenetet, mikor a szemétdombon állok az ottani haverjaimmal, tízéves lehetek, fogkrémtubust találtunk, s szopogatjuk az édes fehér masszát, amit az orvos gyerekei benne hagytak használat után. Mint egy különleges rezervátum küldöttje tűnök fel, akinek a szülei népdalokat énekeltek kukoricahántás idején, s ha már elénekelték azt a hármát, amit a városban élő barátaim a Kodály-módszernek köszönhetően ismertek, a Tavasz szél vizet árasztot, az Erdő, erdő, erdőt, meg bánatukban még, mert elromlott a szövőszék, belevágtak a Csitári hegyek alattba, szóval mikor ezzel is végeztek, akkor írtak újabb népdalokat, meg ilyeneket mondtak, hogy uff, meg hinye, meg ejha.” HÁY János, *Az asszimiláns* = Uő, *Egymáshoz tartozók*, Palatinus, Budapest, 2009, 255–256.

6 MÓRICZ Zsigmond, *Betyár* = Uő., *Regények*, VI., Szépirodalmi, Budapest, 1978, 300.

többnyire csak találgatni tudok, vajon melyik is lehet az, igen ritka ugyanis, hogy konkrét műcím szerepeljen ennek a szóösszetételnek a közelében. Móricz mintha egyetlen tömbként állna a kortárs írók előtt (mögött), pedig az a Móricz, aki elszomorodva nézegette a róla a húszas években a Pesti Naplóban megjelent fotósorozatot, megállapítva, hogy ezeken a fényképeken ő nagytólkésnek látszik, nem parasztírónak, vagy az a Móricz, aki íróként belekomponálta magát *A boldog emberbe*, és így megírta, milyen szakadék tátong a „pesti úr”, vagyis az író, és a Szatmárból érkező Joó György, azaz a mesélő között, talán nem illeszthető össze hézagmentesen a *Szegény emberek* írójával, és különösen nem a *Hét krajcár* vagy a *Légy jó mindhalálig* főhősével.

Az persze igaz, hogy Móricz parasztíróimázsának kiépüléséről messze nem pusztán az utókor, a tankönyvek vagy a magyar faluról később született regények, novellák, szociográfiák kapcsán – sokszor nem is jogtalanul – „móriczi hagyományt” emlegető kritikusok tehetnek. Hiszen a korszak nagy imázsépítője, Karinthy Frigyes nemcsak az *Így írtok tiben*, hanem később a Színházi Életnek rendszeresen szállított vicces körkérdéseiben is a paraszti, népies címkét ragasztotta rá jó barátjára.⁷ De érdemes innen továbblépni: ha a következő idézetet megfigyeljük (a szerző neve így szerepel: Móricz Zsigmond, a tősgyökeres, a cím pedig ez: *Népiesch*), akkor megtaláljuk benne a Móriczot megelőző (népies) hagyományt, vagyis Tömörkényt, Gárdonyit és Mikszáthot. A zárlat, amelyet tanulmányom címévé is kiemeltem, a „népies irány” folytatását ígéri – aztán nem egészen ezt, nem a *Sárány* beszédmódját, tematikáját folytatta Móricz, mások viszont innentől kétségtelenül már hozzá is mint hagyományhoz viszonyultak. Mondhatnám, ő vált kisbetűssé, neki harapták le a fejét:

Úgy ment el döngve.

Vitte a nagylöttyös indulat. A férfit.

Két uralkodó herceg jött vele szembe három bölénnyel.

Dani oda se szottyant nekik, áttaposott rajtuk. Belerúgott, átrúgta. Hozzá sziszegett a fogával, keresztül a fogahúsán.

7 Csak két példa erre: egyszer azt játszotta el Karinthy, hogy nőktől próbálta megszerezni írók „diszkrét leveleit”, de mivel ők nem adták, inkább kitalálta, melyikük hogyan ír szerelmes levelet. Móricznak ez jutott: „Riská, hé, / há má mi lesz? / Zsiga”. Színházi Élet 1930/49., 11. Máskor meg az írók koktéltreceptjeit dobta össze, a következő receptet adva Móricznak: „Leányka, szemelt, muskotály, csóri csukamájolaj, mádi zsidó-asszu, badacsonyi tüzlelkü, ringató, plébános, móri, villányi, szegedi paprika, makói hagyma, debreceni kolbász, matyó kézimunka, kalotaszegi varrottas, tulipánosláda, szarvasbögés, Athenaeum.” Színházi Élet 1932/41., 9.

Három másik ember jött.

A tömörkény, a gárdonyi, meg a mikszát.

Mi járatban, – mondta a tömörkény. – Mi járatban, gazduram. Itt nem lehet átmenni, gazduram. Dram.

Dani csak nézte. Vérbenyihhant, a szeme.

Nagyot, keservetesen fohászzkodott a gyomraveleje. Két kezével odakapott, megfogta, forgatta a népiescht és csak úgy szőrmentében, riszálva, odakente a palánkhoz. Még be is szóta, paprintotta kevéssé. Egyet ropogott a fogával, s leharapintotta a két másik népiesch fejét. Úgy meningélt továbbság, népies irányban.⁸

Mindezek után nézzünk néhány példát arra, milyen módon emlegetik a „móriczi hagyományt” a kortárs magyar irodalomról szóló szövegekben. Az első két idézet Tar Sándor halálára született írásokban olvasható – semmi meglepő nincs tehát abban, hogy a megnyilatkozók nem egyes Tar-műveket vetnek össze pontosan megnevezett Móriczalkotásokkal, hanem alkati, beszédmódbeli, tematikus hasonlóságot kívánnak jelezni. Mégis beszédes az, hogy Móriczra ezúttal is a szegénység, nyomor, kitaszítottság címkéje ragad rá:

Tegnap meghalt Tar Sándor, az egyik legnagyobb magyar író. Akinek olvasása közben gyakran eszembe jutott József Attila és Móricz Zsigmond. Az utóbbi néhány évtized magyar nyomorúságáról, elhagyatottjairól, kitaszítottjairól, a hárommillió szegényről ő tudósított legtöbbit és leghitelesebben, szívszorítóan fájdalmas novelláiban és regényeiben.⁹

Mondjam azt neked búcsúzóul, Sándor, hogy odaát várnak majd igazi írotársaid?, hogy Csalog Zsolt fog üdvözölni régi jóbarátként, és bemutat téged Móricz Zsigmondnak, aki jobbára ült majd, Gelléri Andor Endrével és Szép Ernővel egy asztalhoz?¹⁰

A másik három példám Borbély Szilárd *Nincstelenek* című regényének kritikai fogadtatásából való. Krupp József szerint már a cím Móriczot idézi (felteszem, a *Barbárok* vagy a *Szegény emberek* merülhet fel ebben

8 KARINTHY Frigyes, *Így írtok ti*, I., Szépirodalmi, Budapest, 1986, 76–77.

9 TÓTH Erzsébet, *Vajon arányos-e most hozzá minden, ami van?*, Forrás 2005/4., 88.

10 Závada Pál búcsúbeszéde Tar Sándor ravatalánál, lásd www.litera.hu/hirek/tar-sandor-ravatalanal.

a vonatkozásban), Gorove Eszter pedig, aki az ő írását megelőző kritikákra is reflektál, a szociografikusságban véli megmutatkozni a „móriczi hagyományt”:

A rendkívül jelentésteli alcím, melynek, mint látni fogjuk, minden szava igen fontos, szemben áll a *Nincstelének* kopárságával. Mondhatnánk, a cím összhangban áll Borbély Szilárd regényének azzal a rétegével, melyet a móriczi hagyomány folytatásaként értelmezhetünk, az alcím pedig egyrészt magába sűríti a könyv legsajátosabb, Borbély írásművészetére jellemző motívumait, másrészt pedig kijelöli a mű „metafizikai” értelmezésének irányát.¹¹

Borbély Szilárd könyvét a kritikai visszhang többek közt szociografikus regényként méltatta – lévén, egy kis falu és egy család rajzát adja meg a '60-as évekből –, amely mögött hagyományként Móricz is ott áll. Különbséget legfőképp abban mutat a 20. század „paraszt irodalmától”, illetve az „álnépies idilltől”, hogy Borbély művében nincs „feloldozás”.¹²

Számomra az utóbbi írásból nem derül ki egyértelműen, hogy Móriczot kellene-e a 20. századi parasztirodalommal is, meg az „álnépies idillel” is azonosítanunk. Most azonban inkább a „szociografikus regény” műfaj-meghatározásra összpontosítanék, amit Gorove Eszter a recepcióban megfogalmazódó véleményként emleget. Nagy Tünde még ennél is tovább megy, egyenesen szociográfiát lát a *Nincstelénekben*, sőt a Borbély-regényt a falukutató mozgalommal kapcsolja össze:

A „nincstelének” nemcsak a társadalom egy bizonyos rétegére utal, de a szociográfia műfaját is megidézi, amely visszavezet minket a harmincas, negyvenes évek falukutató mozgalomához. Borbély Szilárd regénye, természetesen, nem tekinthető a falukutató, móriczi hagyomány feltétel nélküli folytatásának, hiszen a nyomor, a szegénység, az éhezés, a kirekesztett család mindennapjainak leírásain kívül sem magyarázatot, sem megoldást nem kínál a tragikus helyzetre.¹³

11 KRUPP József, „Az emlékeink ne legyenek az emlékeink”, Műút 2013/039, www.muut.hu/?p=2284.

12 GOROVE Eszter, „Semmi sem a mienk”, ÚjNautilus 2013. szeptember 24., ujnautilus.info/semmi-sem-a-mienk.

13 NAGY Tünde, *A nyomor monotóniája*, Eső 2013/4., www.esolap.hu/archive/entryView/1471.

Ha úgy értelmezem, hogy már a falukutató mozgalom is a „móriczi hagyományra” támaszkodott, akkor valamennyire értem, mire is kell itt gondolni, Móriczot magát azonban nehéz lenne a falukutatók közt látnom. Minden érdeklődése és nosztalgiája ellenére az ő „falukutatása” a 20. század elejére tehető, amikor az említett népköltésgyűjtői feladatát végezte Szatmárban. A harmincas években hiába tekintették őt ösztönzőnek, apafigurának a *Magyarország felfedezése* vállalkozáshoz csatlakozók, a mozgalmat magát kívülről, távolról, pesti írófejedelemtől nézte. 1935-ben azt jegyezte fel a naplójában: „Nem tudok a fiatalokkal lépést tartani: kezd az írásom klasszikussá, vagyis merevvé válni.”¹⁴ És hogy mennyire tudott „elvegyülni”, meglátogatva egy magyar falut, arra álljon itt még egy, elég beszédes idézet a naplójából. Amikor 1938 januárjában az egykézérsről elhíresült Ormánságba tett kirándulást, hogy a helyszínen ismerkedjen meg az ott élőkkel, ezt jegyezte föl:

Különben helyzetem nagyon meglepő a nép előtt. Ahogy a nevet meghallják, úgy bámulnak rám, mint valami kísértetre. Nem akarják elhinni, hogy valósággal én vagyok annak a névnek a gazdája, nem hiszik, hogy személyesen láthatnak. Minden faluban valósággal felfordulás következik be, s csak erről beszélnek. Kérdem reggel a borbélyt, míg borotvál: Mi újság a faluban?... Feleli: Az, hogy ön itt van, mindenki csak arról beszél.¹⁵

Miért érdekes mégis, hogy a *Nincstelének* kapcsán előkerültek a faluszociográfiák, a *Magyarország felfedezése* mozgalom, vagy az, hogy egyesek úgy ünnepelték Borbély Szilárd regényét, mint az „új *Puszták népét*”, és azért látták „móriczinak”, mert „hírt adott” a magyar társadalom megdöbbentően szegény, kiszolgáltatott rétegéről? Azért tartom ezt tanulságosnak, mert a párhuzam rendkívül leleplező: egyfelől azt mutatja meg, mennyire kevésbé ismerjük (akarjuk ismerni) a móriczi életművet, másfelől azt, hogy a magyar faluról elsősorban olvasmányok, és nem személyes élmények alakítottak ki bennünk valamiféle képet. Margócsy István, aki a *Nincstelének*ről szóló kritikájában a műhöz kapcsolható előzményeket tette alcímekké (*Magyarország felfedezése, Az én falum, Életem regénye, Sorstalanság, Egy családregény vége*), ki is fejtí, miért van baj a „szociografikus olvasattal”:

14 MÓRICZ Virág, *I. m.*, I., 398.

15 *Uo.*, II., 110.

Nem az a legnagyobb probléma e befogadási stratégia kapcsán, hogy az irodalomnak talán túlzott felvilágosító funkciót tulajdonít (mert hisz az irodalomnak volt s lehet valami ilyesmi funkciója is), hanem az, hogy tulajdonképpen beismeri: a társadalmi valóságról, tényleges életkörülményekről, a más emberek életmódjáról és működéséről szinte kizárólag (szép)irodalmi ismeretek alapján tájékozódik, hogy elhiszi (elhitte) mindazt, amit a konvencionálisan elismert regények s regényes elbeszélések társadalomkép gyanánt előadtak, s szemében minden oly radikális váltás, mely a megszokott irodalmi konvenciókat a tematika radikális felcserélése és átírása révén alakítja át, a társadalmi megismerés kiegészítéseként mutatkozik meg.¹⁶

Margócsy volt az is a *Nincstelének* kritikusai közül, aki (végre) megnevezte, melyik Móricz-regényt látja hagyományként Borbély Szilárd írása mögött: az *Életem regényét*. És ebben mélyen egyetértek vele, a *Nincstelének* ugyanis nem azért „móriczi”, mert valamilyen homályos emléket felidéz bennünk arról, amit Móricznál olvastunk nyomorról, szegénységről, kegyetlenségről, parasztságról. Hogy pontosan melyik Móricz-művekre is gondolunk ilyenkor, talán jobb nem is firtatni: vajon a *Sáraranyra* emlékeztet a *Nincstelének*? A *Pillangóra*? A *boldog emberre*? Esetleg a *Szegény emberekre*? A *Barbárokra*? Most abba nem is mennék bele, hogy a *Pillangó* városban játszódik, nem falun, vagy hogy a *Sárarany* főhőse a lehető legkevésbé jellegzetes paraszt (Móricz annyira tökéletesen megfesti a magyar falu valóságát, hogy főhőse pusztá kézzel széttép néhány embert). Elég hosszan lehetne Móricz-regényeket elemezni abból a szempontból, mennyire mutatnak olyan „reális” képet „a” magyar faluról, amelyhez kapcsolódva megszólalhatnak a kortárs írók. De a *Nincstelének* nem is a falu „valóságának” feltárása miatt „móriczi”: elsősorban az identitás, az egyén-közösség viszony, a felemelkedés vágya és lehetetlensége, illetve a kiközösítés, a zsidóvá válás, zsidónak csúfolás miatt vihet vissza minket az *Életem regényéhez*. A Margócsy kritikájához írt margináliák egyikében Bojtár Endre emeli ki azt az idézetet a Móricz-regényből, amely valóban kivételesen fontos előzménye lehet a *Nincstelének*nek:

A könyv nem erről szól,¹⁷ hanem arról, amit Móricz Zsigmond az *Életem regényében*, a *Nincstelének* talán legfontosabb mintájában

16 MARGÓCSY István, *Nincstelének – Már elment a Mesijás?*, 2000 2013/10., 4.

17 A következővel vitatkozik itt Bojtár Endre: „Borbély könyve nem arról szól, hogy milyen a falu, hanem arról: milyen (lehet) a gyermekkor; nem arról, hogyan él a falu, hanem arról:

megfogalmazott: „...megmozdul a tömeg, és egy pillanat alatt visszadühödik farkassá, s széttépi a közjük keveredett rókát. Más a szőre, más a bőre, más a hangja, más a minden életnyilatkozása. S a tömeg boldog, hogy rájött az igazságra: arra ez egy másfajta állat, s ha más, akkor szabad széttépni... [...] Csak egy vétek lehet, csak egy teheti törvényen kívülé a feltörőt: ha más faj. Ha magam fajta: én vagyok. Csak egy ellenség van: az idegen. Akit megismerem, megszeretem: az én vagyok. Nem szabad megismerni az idegent: mert akkor nem tudod gyűlölni. Nincs háború, ha nincsenek áthághatatlan határok.” (Móricz Zsigmond: *Regények*. VI. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, 1009. o.) Ez a fő „eszmei mondanivalója” Borbély regényének is, amely éppen ezért – legalábbis számomra – nem annyira általános emberi (antropológiai), mint inkább speciálisan magyar, hogy ne mondjam: nemzeti, s világosan a mai állapotainkra utaló (szociológiai) felhangjai révén kelt döbbenetes hatást.¹⁸

Bojtár Endre tehát messze távolodik a *Nincstelének* „faluregény”-olvasatától, és Móricz legszemélyesebbnek tartott regényén keresztül jut el valamiféle „nemzeti” tanuláshoz. Kétségtelenül igaz, hogy a gyermekkor középontba állító, vagyis a 19. század végén játszódó *Életem regényének* cselekményidejéből Móricz maga is átlépett a megírás jele nébe, amikor családjá kiközösítését az épp akkor kihirdetett második zsidótörvények kontextusában látta megjelenni. Az *Életem regénye* ugyanakkor – és itt kanyarodnék vissza írásom elejére, ahol a „szegény falu” megírójának személyes sorsát emlegettem – egy felemelkedés története is. Ha pedig ebben a vonatkozásban olvassuk össze Móricz és Borbély regényét, akkor azt látjuk: a *Nincstelének* éppen azt nem képes megmutatni, hogyan lehet a nincstelenségből olyan helyzetbe átkerülni, ahonnan mindez elbeszélhető – mondhatnám, azzal a kétséggel hagyja magára olvasóját, miként következhet be egy ilyen csoda. Móricznál ugyanis még létezett magyarázat, s a hiány Borbély Szilárdnál épp ezáltal válik beszédessé: az egyéni elszántságon, tehetségen kívül a szülők akarata kellett hozzá, sugallta Móricz, valamint az az erő, amelyet a ki-

hogyan hat a (ez a) falu egy gyermekre; nem arról, hogy a falu és a szegénység kibírhatatlan, hanem arról: a falu és a szegénység körében a gyermekkor kibírhatatlan.” *Uo.*, 7. Nem a kibékítés szándékával mondom, de azt hiszem, a *Nincstelének* arról is szól, amit Margócsy megállapít, meg arról is, amit Bojtár Endre. Abban ugyanis egybehangzik a két vélemény, hogy miről *nem* szól Borbély Szilárd regénye: arról, hogy milyen „a” magyar falu.

18 *Uo.*

közösítés, a peremre taszítás, az apa szabálytalan társadalmi helyzete és a falu rendjét megbontó házassága adott. Móricz is írt a kitaszított-ságról, az „ő életének zsidótörvényéről”, amelyet a „cicmóric” csúfnév jelentett számára, de az, hogy a családja a falu rendjébe nem tudott belesimulni, mintegy megnyitotta előtte az onnan való kilépés útját, átsegítette az írói látásmódhoz elengedhetetlen kívüllét helyzetébe. Szenvedések árán ugyan, de a cél elérhetőnek bizonyult, olvashatjuk ki az *Életem regényéből*. Borbély Szilárd regényében már nyoma sincs ennek a diadalnak, a kiemelkedéstörténet hiánya pedig Móriczhoz képest értelmezhető ugyan, de nem az ő műveihez, hanem egyes kortársi alkotásokhoz teszi a *Nincstelene*ket hasonlatossá.¹⁹ S hogy ennek megértésén még egyáltalán nem vagyunk túl, azt jól példázza, hogy a kérdés újra meg újra előkerül, például azon az ÉS-kvartetten, ahol a téma Kiss Tibor Noé *Aludnod kellene* című regénye volt. Itt vetette fel az egyik résztvevő, feltehetően nem véletlenül az erről a kérdéstről már más művek kapcsán is töprengő Margócsy István a következőt:

Mindig nagyon érdekesek az isten háta mögötti világot ábrázoló művek. Ha szabad egy hajszálnyit iróniával élni, akkor ezekről azt mondhatnám, olyanok, mint a *Szöktetés a szerájból*. Adva van egy rabszágszituáció, és abból valaki ki akar kerülni; ez vagy sikerül, vagy nem, s mindegyik regény, amelyiket itt szóba hoztunk, valahogy ezt próbálja elmondani. Borbély Szilárd *Nincstelene*kje, Bodor Ádám *Sinistra körzete*, Krasznahorkai *Sátántangója* s Szilágitól *A harmadik híd* is. Itt [mármint az *Aludnod kellene* című regényben – Sz. Zs.] is a középpontban van a lánynak, Szandrának a szökési kísérlete. Érdekes, hogy ahol sikerül a szökés a szerájból, ott sincs elmagyarázva, hogy ez hogyan is történt meg. Se a *Sinistra*, se a *Nincstelene*ket esetében nem tudjuk meg, hogyan került ki az elbeszélő a rettenetes helyzetből, amelyről folyamatosan azt olvastuk, hogy nem lehet belőle kikerülni.²⁰

Ha tehát azt szeretném zárasképpen megmondani, milyen szempontból érzem termékenynek a kortárs magyar irodalom faluban játszódó,

19 Miként erre *A magyar falu poétikái* című konferencián, előadásomhoz hozzászólva Szirák Péter felhívta a figyelmemet, a *Nincstelene*ket esetében a személyesség, a kötet borítója sugallta önéletrajziaság (gondolok itt a szerző gyerekkori fotójára) és egyidejűleg az ettől való elhatárolódás nagyon összetett mintázatokat mutat. Kétségtelenül befolyásol miniket Borbély Szilárd tragikus személyes sorsa is – várom azokat az írásokat, amelyek szembenéznek majd ezzel a kérdéskomplexummal.

20 Élet és Irodalom 2015. április 3., 20.

a faluhoz való viszonyt tematizáló regényei, novellái kapcsán a „móriczi hagyomány” vizsgálatát, akkor leginkább azzal a kérdéssel összefüggésben, hogy miként látszik a maiaknál (Háy Jánosnál *A gyerekben*, Grecsó Krisztián több művében, Oravecz két regényében, de akár Lázár Ervin *Csillagmajor* című novellaciklusában is) a falu elhagyásának kudarca és diadala; hogy milyenek ma a személyes emelkedéstörténetek, mennyiben másmilyenek, ha másmilyenek, mint a Móricz által megírtak voltak. Az ugyanis kétségtelen, hogy Móricz már 1910-es, nagy visszhangot kiváltott megszólalásában, amikor is az ököritői tűzvészről tudósította a Nyugat folyóirat döntően nem falun élő olvasóközönségét, a falu kultúrájának eltűnéséről írt, hogy aztán sokszor, sokféleképpen térjen vissza a pusztulás, a bomlás kérdéséhez – a tiszazugi méregkeverők ügye vagy akár a népviselet elhagyása, a kivetkőzés kapcsán. Ugyanakkor azonban a személyes sorsát, a falu elhagyását még akkor sem látta „válságtünetnek”, ha élete vége felé, szembesülve azzal, mennyire nem tud már belesimulni egy falu közösségébe, mintha a falu *illúziójába* vágott volna vissza (hiszen ezt jelentette számára az egyre inkább városiak nyaralóhelyévé váló Leányfalú és az alkalmilag látogatott Zagyvarékas is). Azt, hogy voltaképpen a kultúra, a modernizálódás, a továbbtanulás, az elvágyódás tünteti el a falut, nem Móricz, hanem Oravecz Imre írta le a szabálytalan, atipikus parasztemberről, saját bérmakeresztapjáról szóló írásában:

A továbbtanulás, lévén keresztapám egyetlen gyermek, egyből a parasztcsalád végét jelentené, de megakadályoztatik. Ám az iránta érzett vágy olyan romboló erőket sejtet a mélyben, amelyek később a felszínre törnek, és tulajdonképpen a gyerekeit is azok térítik el őseik mesterségétől. [...] az én továbbtanulásom sem tekinthető egyértelműen pozitív fejleménynek, hiszen az is válságtünet volt. Azzal a különbséggel, hogy az én családban az elfajulás jóval korábban, még a 19. és 20. század fordulóján kezdődött, amikor nagyapám kivándorolt Amerikába, és ott átvedlett ipari munkássá.²¹

Szabálytalan parasztember volt már Turi Dani is, miként voltaképpen valamennyi, falun, parasztcsaládban vagy nem paraszti sorban született, majd íróvá vált alkotónk – ne felejtjük el, hogy a magyar faluról tőlük, az atipikusaktól tudunk meg a legtöbbet. És ha a kortárs irodalom

21 ORAVECZ Imre, *Élet a jég bátán avagy malac a bordóban* = Uő., *Egy hegy megy*, Alexandra, Pécs, 2006, 47–48.

„faluregényei” kapcsán nem csak az emlékeinkre támaszkodva emlegetünk „móriczi hagyományt”, de újra is olvasunk egyes Móricz-műveket, felfedezhetjük Móricz kétségeit a falu felemelésével, a kultúra mindenhatóságával kapcsolatban, vagy megdöbbenve észlelhetjük, hogy a kiközösítés, az idegenné válás szükségszerű előzménye a személyes felemelkedésnek és az értelmiségivé válásnak. Vagyis a kortárs irodalom faluregényei megadják nekünk az esélyt, hogy Móriczot is jobban megismerjük, ne csak a magyar falut.

Pataki Viktor

KÉTSZERES IDEGENSÉG

Nevek és emlékezet az Ondrok gödrében

Az Oravecz-recepció gyakorlatilag a *Héj* megjelenése óta nem mulasztotta el felhívni a figyelmet az Oravecz Imre szövegeiben megjelenő, azok narratív-poétikai eljárásait alapvetően meghatározó emlékezés- és emlékezettechnika diszkurzív működésére. A *Halászóember* strukturális és retorikai szintjén megjelenő, az egyes ciklusokat és tematikus csomópontokat kialakító, valamint a lírai beszédpozíciót is szervező emlékezési folyamatok olyan poétikai összefüggésrendet hoznak létre, amelynek köszönhetően a kötet szövegei – túlzás nélkül állítható – a magyar líra egyik kiemelkedő teljesítményét jelentik. Kulcsár-Szabó Zoltán a kötetet az emlékezet könyveként aposztrofálja, s írásában rámutat arra, hogy a saját emlékek felidézése és rekollektója, valamint a saját múlt feltárását végigkísér(t)ő felejtés összjátéka olyan sajátos képletet hoz létre, amely „egyértelműen eltávolítja a *Halászóembert* a fogadtatás során sokszor lehetséges történeti kontextusként emlegetett ún. népi irodalom hagyományától”.¹ Annál meglepőbb, hogy az *Ondrok gödre* megjelenését követően a könyv kritikai fogadtatásában ez a könnyen bejárható út, az emlékezés működés módja felőli olvasás nem került elő, vagy alig merült fel – pontosabban fogalmazva: a kíváncsiságrégényként, karrierregényként, családtörténetként vagy parasztrégényként való olvashatóság lehetősége miatt a háttérben maradt. Ez kétségtelenül hozzájárult ahhoz a recepcióban felismerhető cirkuláris folyamathoz, amelyben az említett népi irodalom hagyományához való visszatérést immár nem a *Töredékek*ben², hanem az *Ondrok gödre* „faluregényében” vélték felfedezni. Nem véletlen tehát, hogy a fejlődésregény, valamint a történelmi regény címkékkal is ellátott könyvet a magyar falu mintaképeként értett Szajla ábrázolása és a 19–20. századi északkelet-magyarországi földművelői kultúra bemutatása miatt főként a magyar irodalmi szociográfia megújításaként értékelték.

1 KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Az emlékezet könyve*, Tiszatáj 1999/10., 89–94.

2 ORAVECZ Imre, *Halászóember. Szajla. Töredékek egy faluregényhez (1987–1997)*, Jelenkor, Pécs, 2006².